

Михайло Андрейчин

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ (ДО 140-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ)

У стислій формі висвітлено головні віхи становлення і розвитку Наукового товариства ім. Шевченка в Україні (НТШ). Названо фундаторів Товариства та його перших дійсних членів, серед яких значились уродженці Тернопільщини. Вказано на основні здобутки до 1939 р., особливо у видавничій роботі, та після відновлення діяльності в 1989 р. Коротко описано хроніку НТШ на Тернопільщині й творчий доробок обласного осередку.

Ключові слова: наукове товариство імені Шевченка, історичні віхи, Тернопільський осередок, творчий доробок.

Це найстаріше, тривалий час єдине й провідне українське наукове об'єднання було засноване 11 грудня 1873 р. у Львові. Спершу мало назву «Товариство ім. Шевченка», головною метою якого була розбудова літературної та видавничої діяльності української спільноти за умов заборони її розвитку в межах царської Росії. Не випадково ініціаторами й фундаторами нового об'єднання були громадські та культурні діячі Східної і Центральної України: письменник Олександр Кониський, історик Володимир Антонович, промисловець Василь Симиренко, меценат Євген Чикаленко, лікар Павло Пелехин, Єлизавета Скоропадська-Милорадович, а також тернополянин священник Степан Качала та ін. Їхніми коштами було придбано друкарню і два великих будинки у Львові [1].

У 1892 р. Товариство заходами О. Кониського і В. Антоновича перейменоване на Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), яке далі фактично виконувало функції академії наук українського народу, що на той час не мав своєї держави. Воно мало три секції: Історико-філософську, Філологічну і Математично-природописно-лікарську. Кожна з них складалася з кількох дослідницьких комісій. Секції та комісії очолювали авторитетні вчені, які мали вагомий

науковий доробок. До роботи комісій було залучено широкі кола українських науковців і ряд видатних чужоземних учених. У 1899 р. внесено зміну до статуту з розподілом членства на дійсних і звичайних, чим надано НТШ більшого академічного характеру. Під головуванням М. Грушевського і при сприянні В. Гнатюка та І. Франка НТШ досить швидко розбудувалось у неформальну Академію наук і посіло вагоме місце в науковому та культурному розвої українців не тільки в Галичині, а й на всіх українських землях [1, 2].

Першими дійсними членами НТШ були обрані В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, С. Дністрянський, В. Охримович, С. Томашівський, Я. Шульгин та інші (з історико-філософської секції), О. Барвінський, В. Гнатюк, С. Колесса, О. Кониський, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, І. Франко (з філологічної секції), Г. Величко, І. Верхратський, І. Горбачевський, О. Дакура, В. Левицький, П. Огоновський, Є. Озаркевич, І. Пулюй, Х. Щасний-Сельський, С. Черняхівський, В. Шухевич (з Математично-природописно-лікарської секції).

У різні роки, від заснування Товариства і до початку другої світової війни, його головами були Корнило Сушкевич, Сидір Громницький, Дем'ян Гладилевич, Юліан Целевич, Олександр Барвінський, Михайло Грушевський, Степан Томашівський, Василь Щурат, Кирило Студинський, Володимир Левицький, Іван Раковський (подано в хронологічному порядку) [1, 2].

Серед дійсних членів НТШ того часу чимало уродженців Тернопільщини: Іван Верхратський, Володимир Гнатюк, Юліан Гірняк, Станіслав Дністрянський, Марія Деркач, Мирон Кордуба, Володимир Кучер, Володимир Левицький, Степан Рудницький, Зиновій Храпливий, Євген Храпливий, Микола Чайковський та багато інших. Олександр Барвінський очолював Товариство в 1893–1897 роках, Кирило Студинський — у 1923–1932 роках. Вихідці з Тернопільщини не тільки зробили примітний внесок у різні галузі науки, вони сприяли розбудові та зміцненню НТШ у цілому [3, 4].

Включно до 1939 р. силами НТШ видано 118 томів наукових збірників усіх трьох секцій, «Етнографічного збірника» та «Збірника правничої комісії», а також 88 випусків «Хроніки НТШ», 22

томи «Матеріалів до української етнології», 15 — «Українсько-руського архіву», 22 — «Джерел історії України-Руси». А ще видавалась «Українська бібліотека» і «Літературно-науковий вісник». На їх сторінках друкувались художні твори тогочасних українських і зарубіжних письменників. З 1897 р. почав виходити «Збірник Математично-природописно-лікарської секції», а згодом окремо — «Лікарський збірник» і «Хроніка НТШ». Серед фундаментальних праць треба назвати видання «Історії України-Руси» М. Грушевського (8 томів), «Гуцульщина» В. Шухевича (5 томів), серію праць І. Франка, першу «Українську Загальну Енциклопедію» (ред. І. Раковський), «Атлас України та сумежних країн» (ред. В. Кубійович) тощо. Не буде перебільшенням стверджувати, що на окреслений історичний період між двома світовими війнами припадає «золота доба» діяльності НТШ [2, 3].

В рамках Історично-філософської секції під проводом Михайла Грушевського сформувалась оригінальна школа українських істориків. До неї входили Степан Томашівський, Іван Джиджора, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, а також правники і суспільники Кость Левицький, Володимир Охримович, Станіслав Дністрянський, Михайло Лозинський.

Філологічну секцію репрезентували такі видатні вчені та письменники, як Іван Франко, Омелян Огоновський, Степан Смаль-Стоцький, Кирило Студинський, Сергій Єфремов, Василь Щурат, Михайло Возняк, етнологи Володимир Гнатюк, Олександр і Філарет Колесси та багато інших. Ці вчені фактично заклали підмурівок дослідження історії української мови, давньої й нової української літератури. Періодично видавались «Пам'ятки української мови і літератури», побачили світ п'ятитомник староукраїнських апокрифів за редакцією І. Франка, серії «Матеріалів до українсько-руської бібліографії», «Етнографічного збірника», «Матеріалів до українсько-руської етнології» тощо. Крім того, виходила «Українська бібліотека», де друкувались твори українських письменників, і «Літературно-науковий вісник», розрахований на широке коло читачів.

Всі міжвоєнні роки дуже плідно працювала третя секція, яка

охоплювала широкий спектр точних наук. Завдяки розробці української наукової термінології досить швидко вдалось створити вагомий національний науковий продукт. Світове визнання здобули наукові праці електротехніка Івана Пулюя, біохіміка Івана Горбачевського, математика Володимира Левицького, природодослідника Івана Верхратського, винахідника Олександра Смакули. Появились видатні вчені в нових напрямках науки: Іван Фещенко-Чопівський (металургія), Володимир Кучер, Олександр Смакула, Зенон Храпливий, Василь Стасів (фізика), на новий рівень піднялись географічні студії, здійснені Володимиром Кубійовичем і його колегами. Праці цих вчених систематично друкувались у «Збірниках МПЛС», реферати — у «Звідомленнях із засідань МПЛС».

У цілому, серед 108 дійсних членів Математично-природописно-лікарської секції 77 вчених представляли українську науку, 31 — світову. Серед видатних зарубіжних учених, які були обрані дійсними членами НТШ, — Нобелівські лауреати Альберт Айнштайн, Фріц Прегль і Макс Планк. На тлі європейських наукових студій поступ НТШ був настільки помітний та вагомий, що вчені-чужинці пишались обранням їх дійсними членами цього Товариства. У зв'язку з цим, промовистими є слова М. Планка (Нобелівська премія з фізики 1918 р.) у подячному листі на ім'я голови НТШ: «... я розглядаю це обрання як особливо високу відзнаку і ... буду гордитись тим, що надалі зможу вважати себе членом цієї поважної організації» [1, 2, 5].

В роки першої світової війни Товариство зазнало значних людських і матеріальних втрат, довелося відмовитися від ідеї його перебудови в Академію наук, що було заплановано на 1916 р. Під час російської окупації (1914–1915) діяльність НТШ була заборонена, як і інших демократичних об'єднань. У повоєнні роки польська влада протидіяла діяльності НТШ. Попри це, Товариство стало підґрунтям для організації в 20-ті роки у Львові підпільних Українського університету та Української політехнічної школи. З появою Української Академії наук у Києві (1920 р.) НТШ втратило роль центрального наукового осередку, а зі встановленням радянської влади в Західній Україні було закрито (1940 р.) і на його базі утворе-

но філіал Академії наук Української РСР. Під час німецької окупації діяльність НТШ обмежувалася засіданнями секцій і деяких комісій. У післявоєнні роки в Західній Європі, Північній Америці та Австралії створено осередки НТШ, переважно з учених-мігрантів. Для координації їх діяльності було обрано Головну раду Наукових товариств ім. Шевченка.

У жовтні 1989 р. у Львові групі патріотично налаштованих професорів, учителів, відомих учених АН України, працівників архівів і бібліотек, письменників вдалося поновити НТШ. Цьому сприяли проголошені в Радянському Союзі перебудовчі процеси. Відродження Товариства послужило могутнім стимулом його розвитку в нових історичних умовах, уже за державної незалежності України. За короткий час було створено 6 наукових секцій і 35 комісій в Львові та 15 територіальних осередків в областях, налагоджено випуск «Записок НТШ», «Хронік НТШ», лікарського, фізичного, екологічного та інших збірників, видано ряд монографій та інших цінних наукових праць. Щорічно проводяться березнева Наукова сесія і загальні збори НТШ [2, 4].

З ініціативи української сторони і за підтримки видатних учених та громадських діячів діаспори 1996 р. в Нью-Йорку було прийнято новий Статут Світової ради НТШ, що постала на основі Головної ради. Місце осідку Генерального секретаріату Світової ради перенесено до Львова. Промоторами цих подій були генеральний секретар Світової ради і голова НТШ в Україні Олег Романів та науковий секретар (на той час) Олег Купчинський, а з боку діаспори — голова НТШ Америки Ярослав Падох і Леонід Рудницький, обраний президентом Світової федерації Наукових товариств ім. Шевченка [6].

Протягом останніх семи років НТШ в Україні очолює професор Олег Купчинський, уродженець с. Сороцьке, що в Тербовлянському районі Тернопільської області. Видатний учений є автором низки ґрунтовних праць з української і слов'янської ономастики, джерелознавства, архівознавства, спеціальних допоміжних історичних дисциплін. За його головування у Товаристві спостерігається значний науково-організаційний, дослідницький та видавничий по-

ступ. Помітно зросла кількість членів НТШ майже в усіх обласних осередках і АР Крим. Налагоджено плідну міжнародну співпрацю.

У перші роки незалежності діяльність НТШ на Тернопільщині поширювалась завдяки праці знаного громадського діяча і археолога Ігоря Герети, фундатора Інституту національного відродження України в м. Тернопіль. Регулярно відбувалися березневі читання НТШ, які привертали увагу місцевих науковців і студентів [7].

Однак свідоцтво про державну реєстрацію Тернопільський міський осередок отримав аж у 2002 р., вже після кончини І. Герети. Головою осередку було обрано Михайла Андрейчина, заступниками голови — Марію Крупу та Григорія Возняка, науковим секретарем — Володимира Юкала.

До 2010 р. працювали 4 комісії — історична (голова Елла Бистрицька), філологічна (голова Любов Струганець), медична (голова Іван Кліщ), мистецтвознавча (голова Олег Смоляк). У 2011 р. створено ще археологічну комісію (голова Богдан Строцьєнь) та інженерно-технічну (голова Петро Ясній). Число членів НТШ зросло із 40 (в рік легалізації осередку) до 210 на кінець 2011 р.

У зв'язку з розбудовою міського осередку і створенням кількох районних осередків (Кременець, Чортків, Бережани, Теребовля, Козова) 5 квітня 2012 року на установчих зборах засновано Тернопільський обласний осередок НТШ, який зареєстровано в Головному управлінні юстиції в Тернопільській області. До складу президії обласного осередку було обрано Михайла Андрейчина (голова), Богдана Андрушківа (заступник голови), Еллу Бистрицьку, Григорія Возняка, Богдана Головина, Івана Кліща, Богдана Строцьєня, Любов Струганець, Ірину Федорів (науковий секретар).

Вже стало традицією проведення у Тернополі щорічних березневих наукових сесій, приурочених до чергової річниці з дня народження Т.Г. Шевченка. Вони складаються із секційних засідань наукових комісій і спільного пленарного засідання, на якому заслуховуються ретельно відібрані проблемні доповіді з різних галузей науки. Крім того, члени НТШ беруть участь у багатьох наукових конференціях, з'їздах і конгресах за профілем наукової роботи, співпрацюють з іншими науковими товариствами та асоціаціями.

Налагоджено видавничу діяльність. Систематично видається збірник праць Тернопільського осередку НТШ обсягом до 27 ум. др. аркушів. Тематика збірників відображає поле наукових інтересів комісії осередку. Головна тема тому 1 — «Літературознавство, мовознавство. Історія України, релігієзнавство», тому 2 — «Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ столітті», тому 3 — «Українсько-польські відносини вчора і сьогодні», тому 4 — «Видатні постаті в українській культурі і науці», тому 5 — «Нобелівський рух і Україна», тому 6 — «Актуальні питання екології та охорони здоров'я». Готуються до друку два наступних томи «Збірники праць» ТО НТШ. Президія НТШ в Україні відзначила поступ у діяльності Тернопільського осередку, насамперед у виданні наукових праць [8].

Видані праці зацікавили не тільки фахівців, а й широкі кола читачів, про що свідчать численні відгуки в газетах і журналах. Презентація кожного виданого тому перетворюється в цікаву наукову дискусію. На запрошення ректора Жешувського університету відповідальний редактор презентував четвертий том «Праць НТШ» у цьому славетному навчальному закладі Польщі. Під грифом Тернопільського осередку НТШ видано низку монографій і збірників наукових конференцій. Палітра наукових інтересів тернопільських ентузіастів досить велика, однак вона принципово не поширюється на поточні політичні процеси в Україні та світі. За останні 10 років шеренгу дійсних членів НТШ поповнило 6 тернополян, що вказує на загальноукраїнське визнання їх наукового доробку. Разом з тим, більшої уваги потребують наукові зв'язки із зарубіжними вченими.

Президія і члени Тернопільського осередку НТШ брали активну участь у багатьох важливих громадських заходах. Ось деякі з них: урочиста академія, присвячена 140-річчю від дня народження акад. Кирила Студинського, відзначення 125-річчя від дня народження Леся Курбаса, 165-річчя — Івана Пулюя, святкування 120-річчя від дня народження видатного математика Мирона Зарицького; 50-річчя від заснування Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя; Міжнародні Річинські читан-

ня; щорічні Нобелівські читання; презентація першої книги творів Т. Шевченка в'єтнамською мовою.

Таким чином, НТШ і його Тернопільський осередок роблять свій посильний внесок у розвиток української культури і науки. Сподіваємося, що творчий доробок наших науковців буде збільшуватись, і це служитиме науково-технічному прогресу в Україні.

Література

1. Наукове товариство ім. Шевченка // Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. — Репринтне видання. — Львів, 1996. — Т. 5. — С. 1711–1713.
2. Романів О. М. Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України / О. М. Романів. — Львів, 2003. — 40 с.
3. Андрейчин М. А. Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ) / М. А. Андрейчин // Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. — Т. 2. — С. 611.
4. Купчинський О. А. 20 років відновлення і розбудови Наукового товариства ім. Шевченка в Україні / О. А. Купчинський // Вісник НТШ. — 2009. — Ч. 42. — С. 1–9.
5. Бубній П. М. Неформальна академія наук / П. М. Бубній, Ю. Ф. Ковальков // Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник праць. Т. 5. Нобелівський рух і Україна. — Тернопіль: Джура, 2010. — С. 176–180.
6. Рудницький Л. І. Про статут Світової ради крайових НТШ, Світову раду крайових НТШ та наукові українознавчі перспективи / Л. І. Рудницький, О. А. Купчинський, А. Ф. Карась // Вісник НТШ. — 2012. — Ч. 47. — С. 1–2.
7. Герета І. П. Статті. Спогади. Світлина / І. П. Герета. — Тернопіль: ТОВ «Видавництво Астон», 2012. — 228 с.
8. Загальні звітно-виборні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні // Вісник НТШ. — 2012. — Ч. 47. — С. 7–14.

Mykhaylo Andreychyn

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN UKRAINE
(ON THE OCCASION OF THE 140-ANNIVERSARY OF
CREATION)**

Major milestones of the formation and development of the Shevchenko Scientific Society in Ukraine are outlined. The founders of the Society and its first full members are listed, some among them born in Ternopil region. The main achievements, especially in publishing, before 1939 and after restoration of the activity in 1989 are mentioned. The chronicle of Shevchenko Scientific Society in Ternopil and heritage of regional branches are briefly described.

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, achievements, Ternopil branch milestones.*